

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NDE PLANLAMA

Dr. Tahereh TAJELİPİRBAZARİ AHİN
ahintahereh@gmail.com

Yrd. Doç. Dr. Tekin AVANER
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İktisadi Bilimler Fakültesi
tekinavaner@hotmail.com

Özet

Bu makalede İran İslam Cumhuriyeti'nin tarihsel süreç içerisinde planlama sistemi incelenmiştir. İran'da planlama ilk kez 1924 yılında Beşinci Milli Şura Meclisinin çalışmaya başlamasıyla gündeme gelmiştir. Makalede öncelikle devrim öncesi kalkınma planlarının nasıl şekillendiği, bu süreçte rol alan iç ve dış faktörler ve bu planların hedefleri ele alınmıştır. Ayrıca bu dönemde Planlama Teşkilatının kuruluşu da incelenmiştir. Devrim sonrası dönemde, öncelikle yeni düzenin planlama konusunda tutumu daha sonra da bu döneme ait planların özellikleri ve hedefleri incelenmiştir. Planlama teşkilatında meydana gelen köklü değişiklikler dönemin önemli kırılma noktalarını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözlükler: İran İslam Cumhuriyeti, planlama, imar planları, kalkınma planları, planlama teşkilatı.

Abstract

This paper provides a historical analysis of the planning system in the Iran Islamic Republic in the pre- and post-revolution periods. Planning in Iran first came to the agenda in 1924 with the beginning of the Fifth National Advisory Council to work. Regarding the pre-revolution era, the paper examines the formation of the development plans, the effects of the internal and external factors in the information, the targets of the plans, and the foundation of the Planning Organization. Regarding the aftermath of the revolution, the paper focuses on the attitude of the new establishment towards the planning, and the key features and targets of the development plans in the

new era. The profound changes in the structure of the Planning Organization constitute the breaking points in this era.

Keywords: The Islamic Republic of Iran, planning, reconstruction plans, development plans, Planning Organization

Giriş

Ekonomik ve toplumsal gereksinmelerinin giderek artması, devleti yeni hizmetler üretmeye zorlamaktadır. Özellikle kalkınma ve gelişme yarışı içindeki bir dünyaya ayak uydurabilme gereksinimi, ülkenin doğal ve ekonomik tüm kaynaklarının, insan gücünün, toplumun bütün yönleriyle kalkındırılması ve geliştirilmesi yönünde, akılcı bir biçimde kullanılmasını gerektirmektedir. Artık günümüzde, en zengininden en fakirine kadar her toplum, kaynak ve olanakların, gereksinmelere oranla çok kıt ve sınırlı olduğunu anlamış ve bu olanakların en etkin ve verimli bir biçimde değerlendirilmesi gerektiğinin bilincine ulaşmıştır.

İşte bu bilinçlenme sonucunda, özellikle kalkınmakta olan ülkelerin gündeminde planlama konusu önemli bir yer tutmuş, birçok ülke, sosyal ve ekonomik planlama tekniklerini uygulamak ve geliştirmek gereğini duymuştur. Gerçekten planlama, çağımızda, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra en çok kullanılan kavramlardan biri olmuştur. Bir yandan savaşın yarattığı yıkımların hızla giderilerek ülkelerin imar edilmesi zorunluluğu, öte yandan geri kalmış ülke ve bölgelerin kalkındırılması ve genel olarak da devletlere düşen yeni görevlerin yerine getirilebilmesi için ekonomik planlama bir umut ışığı yakmış, çeşitli sorunları çözümlenebileceği konusunda yaygın bir inanç yaratmıştır. İran da bu süreçten vareste tutulmamış, nitekim ülkede olabildiğince gelişmelere ayak uydurma çabasının varlığı ve planlamanın tarihsel izleri bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur.

İran'da Planlamanın Tarihesi

Köklü bir tarihi geçmişe sahip İran'da planlama çalışmalarını araştırmak için ilk olarak 19.yüzyılın ilk çeyreğine kadar gitmek gerekiyor. Nitekim 1924 yılında İran'da Beşinci Milli Şura Meclisinin başlamasıyla, ekonomi ve imar planlarının hazırlanması amacıyla 'İktisadiyat Komisyonu' adı altında bir komisyon kurulmuş bulunmaktadır. Bu komisyonun ilk görevi uzun vadeli plan hazırlamak olmuştur. Bu planın esasını, yolların yapımı ve bunun için gerekli mali kaynağın sağlanması adına yeni vergilerin düzenlenmesi oluşturuyordu. Bu hareket İran'da 'Kalkınmanın Planlaması' için ilk adım sayılmaktadır (Musavi, 2006:17).

Bu dönemde planlama aynı zamanda aydınların da ilgi alanındadır. Gerçekten de İran'ın gelişmesine önem veren bazı aydınlar sanayi ve ekonomik kalkınma için birtakım planlar hazırlamıştır. Bunlardan bir tanesi Mühendis Ali Zahedi'dir. Zahedi 1931 yılında ilk kez Yedi Yıllık Kalkınma Planı (1931-1937) adını verdiği planı hazırlayarak, 'Sanayi Planlamanın Gerekliliği' adı altında birçok makale yayınlamıştır (Tofigh, 2006:23). Bu plan birçok önemli sanayi ve altyapı projelerini kapsıyordu. Bu dönemde yani 1931 yılında, Tabesh'e göre bugünkü anlamıyla dünyanın hiçbir yerinde kalkınma programları mevcut değildi (Tabesh, 2004:19). Ancak Zahedi'nin hazırladığı bu plan, resmi makamların ilgisini çekmeyip hiçbir zaman uygulanmamıştır.

İran çağdaş tarihinin resmi belgelerinde 'planlama' kavramı ile ilk kez 1937 yılında karşılaşırız. Mart 1937 yılında Ticaret Genel Müdürlüğü'nün önerisi ve bakanlar kurulu onayı ile 'Ekonomi Şurası' (Şura-ye Egtesad) kurulmuştur. Şuranın görevleri arasında; ekonomi ile ilgili programlar hazırlayıp nasıl uygulanacağını belirlemek, ülkenin tarım sektörünün durumunu tespit ederek gerekli düzenlemeleri yapmak, köylerden şehirlere göç konusunu incelemek ve idari sistem ile ilgili düzenlemeler yapmak (Tofigh,2006:23) yer almıştır.

Şuranın Nisan 1937 yılında yapılan ilk toplantısında, planlamanın önemi ve zorunluluğu üzerinde durulmuştur. Ancak planlamanın önemi konusunda herkes aynı fikirde değildir. Hatta bu toplantıların bir tanesinde, dönemin maliye bakanının toplantıya katılan temsilcisi kendi görüşünü şöyle açıklamıştır: "*Siz İran'ı ve İranlıyı tanımıyorsunuz, ancak ben tanıyorum. Uzun vadeli plan da ne demek? Bana göre İran'da günlük yaşamak lazım. Yarını da düşünemem. Buna rağmen siz beş yıl sonra ne yapacağınız konusunda plan yapmak istiyorsunuz.*" (Ebtehaj, 1992: 303).

Aslında 1937 yılında kurulan Ekonomi Şurası ve bu şuranın yaptığı birçok toplantıya rağmen, teoride bir planlamadan söz edilse bile, hiçbir zaman bu dönemde gerçek ve fiziki bir plan ortaya çıkmamıştır. Resmi planlama dönemine geçiş ancak İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle mümkün olmuştur. Savaşın özellikle ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri birçok ülkede olduğu gibi İran'da da planlamanın önemi üzerinde daha ciddi bir şekilde durulmasını zorunlu kılmıştır. İkinci dünya savaşının bir diğer sonucu da, gelişmekte olan ülkeler özellikle İran için ABD'nin günden güne artan müdahaleci politikaları olmuştur.

1946 yılında 'Ülkenin İslahı ve İmarı Planını Hazırlama Komisyonu' (Heyet-e Tahiyeye Nagşe-ye Eslahi ve Omrani-ye Keşvar)

kurulmuştur. Bu komisyon Ekonomi Şurası ile beraber, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarından kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor İran'da ilk planlama taslağı olarak kabul edilmektedir (Musavi, 2006: 84). Aynı yıl 'Planlama Yüksek Komisyonu' kurulmuştur. Bu komisyonun görevi, hazırlanan raporu inceleyerek ülkenin kalkınması için program hazırlamak olmuştur. Rapor iki yıl sonra yani 1948'de 'Birinci Yedi Yıllık İmar Planı' olarak meclise sunulmuştur. Bu plan ile beraber ülkenin, planın uygulaması için yetersiz kaynağa sahip olunması nedeniyle, dış borç gündeme gelmiştir. Ancak öncelikle hazırlanan planlar, Batılı uzmanlar tarafından incelenmeli ve yeni raporlar Dünya Bankasına sunulurken dış borç talep edilmelidir. Bu amaçla 'Morrisson Knudson' adında Amerikalı bir firma ile anlaşma yapılarak on kişilik bir uzman İran'a gönderilmiştir. Bu uzmanların hazırlayacağı rapor sonucunda nihai ve uygulanabilir bir plan hazırlanacaktır. Yabancı uzmanlar birkaç ay İran'ın çeşitli bölgelerinde inceleme yaparak ve Planlama Yüksek Komisyonu'ndan elde ettiği bilgi ve istatistiklere dayanarak 320 sayfalık bir rapor ve ayrıca iki ayrı imar planı hazırlamıştır. Planın uygulanması için yaklaşık 200 milyon dolar Dünya Bankasından dış borç alınması öngörülmüştür. Banka, planın uygulanabilirliğine kanaat getirmesi için bu planın yeni bir ABD'li uzman şirket tarafından incelenmesini talep etmiştir. 1948 yılında bu amaçla ve Dünya Bankasının önerisi üzerine Amerikan şirketi olan 'Deniz Ötesi Danışmanlık'¹ firması ile bir anlaşma yapılarak 5 uzman İran'a gönderilmiştir. Bunların görevi İran'ın genel durumunu inceleyerek planın uygulanabilirliğini tespit etmek, öncelikli olan programları belirlemek ve planın uygulanması için gerekli uzmanların görevlendirilmesini sağlamak (Tofigh, 2006: 44) olmuştur.

Birinci Yedi Yıllık Kalkınma Planının hazırlama aşaması tam üç yıl (1946-1948) sürmüştür. Bu aşamada en etkili rol oynayanlar Dünya Bankası, ABD'nin İran Büyükelçiliği, özel ABD'li danışmanlık firmaları ve bir Amerikan vatandaşı olan Max Weston Thornburg (Türkiye'de de Thornburg Raporu ile tanınan ve Bağımsız Danışman ve Denizler Ötesi Danışmanlık firmasıyla yapılan antlaşmada önemli rol oynayan kişi) olmuştur (Tabesh, 2004: 51).

Devrim Öncesi Yıllar: İmar Planları

İkinci Dünya Savaşından sonraki dönem gelişmekte olan ülkeler için savaşın etkilerinden kurtulmak ayrıca kalkınmak amacıyla kalkınma planlarının uygulanması gündeme gelmiştir. İran bu

¹Overseas Consultants Incorporated

dönemde ilk kez kalkınma planlarını ‘İmar Planları’ adı altında uygulamaya koymuştur. Bu planlar ilk iki dönem yedi yıllık² olup projeler toplamından ibaret olmuştur. Ancak üçüncü plandan itibaren bütüncül bir plan özelliğine kavuşmuştur.

Birinci Yedi Yıllık İmar Planı 1948-1954 yılları için hazırlanmıştır. Planın hedefleri arasında ihracat ve üretimin artışı ve tarım ve sanayi sektörlerinin gelişimini, yeraltı kaynakların özellikle petrolün işlenmesini sağlamak, iletişim ağlarını ve genel sağlık hizmetleri iyileştirmek ve ülkenin imarı ve genel refah düzeyinin artışı sağlamak yer almaktaydı. Ayrıca planın uygulanmasını gözetlemek ve denetlemek amacıyla Planlama Kurumu’nun kuruluşu hedeflenmiştir. Planın uygulanması için gerekli kaynaklar, petrol gelirleri, Milli Bankadan, Dünya Bankasından ve iç veya dış özel kuruluşlardan temin edilecek krediler olarak gösterilmiştir. Ancak büyük umutlarla hazırlanan planın uygulanması sadece iki yıl sürmüş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başarısızlık nedenleri arasında, siyasal ve sosyal istikrarsızlık (1947 ile 1953 yılları arasında 7 hükümet değişikliği yapılmış ve çok kez revize edilmiş), planın uygulanması için gerekli personel, araç gereç, iletişim ve teknik ekipmanın yokluğu, petrolün millileşmesi ile petrol gelirlerinin büyük ölçüde azalması ve dış ülkelere gereğinden fazla bel bağlanması gösterilmiştir (Musavi, 2006: 86).

İkinci Yedi Yıllık İmar Planı 1955-1961 yılları arasında uygulanmıştır. Bu planlama döneminin özellikleri arasında serbest piyasa ekonomi politikalarının benimsenmesi ve yabancı firmaların ülkeye girişi ve yapılan yatırımların da bu doğrultuda olması, sanayi ve tarım sektörlerinin altyapılarının oluşturulması, imar kurumlarının kurulmasına olanak tanınması, sanayi bölgelerinin oluşturulması ile Abadan rafinesinin kurulması yer almıştır.

Hem birinci hem de ikinci imar planı, tüm sektörleri içine alabilecek bütüncül nitelikten yoksun birer entegre yatırım projelerinden ibaret olmuştur.

Üçüncü Beş Yıllık İmar Planı (1962-1966) ilk bütüncül ve kapsamlı plan olma niteliğini taşımıştır. Bu planda özellikle iletişim

² Bu dönemde bazı Avrupa ülkelerinde uygulanmaya konulan planlar İran’dakilerden farklı olarak 5 yıllık olarak öngörülmüştür. Bu farkı dönemin Maliye Bakanı, Planlama Yüksek Komisyonu Başkanı ve dönemin Dünya Bankasındaki yönetim kurulu yedek üyelerinden olup planın hazırlanmasında da rol alan İranlı Hasan Moşref Nafisi şöyle açıklamaktadır: “bizim için 5 yıl yeterli değildir. Avrupa ülkelerinin 5 yılda yapacaklarını biz gerekli araç gereç ve tecrübe yokluğundan 7 yıldan evvel yapamayız.” (Yönetim ve Planlama Teşkilatı, 2003: 19).

ve telekomünikasyon alanlarında yatırımlara öncelik tanınmıştır. Üçüncü Beş Yıllık İmar Planı bu dönemde gerçekleşen ‘Toprak Reformu’ ile aynı zamanda uygulanmaya konulmuştur. Bu yüzden tarım sektörü sanayi sektörünün önüne geçerek, bu sektöre büyük rakamlar tahsis edilmiştir.

Dördüncü Beş Yıllık İmar Planı (1967-1971) hedefleri arasında; ekonomik büyümeyi hızlandırmak, sanayi sektörünü ve üretimi destekleyerek milli geliri artırmak, iç üretimi destekleyerek dışa bağımlılığı azaltmak, ihraç ürün çeşitliliğini sağlamak, ihraç ürünler için mevcut piyasaları geliştirmek ve yeni piyasalar bulmak ve kamu sektörünü iyileştirmek yer almıştır.

Üçüncü planın aksine, dördüncü plan sanayi eksenli bir kalkınmayı öngörmüştür. Ancak sanayileşme serüveni sadece montaj sanayi ile sınırlı kalmıştır. Ülke, gelişmiş ülkelerin montaj ürünlerin pazarına dönüşerek, ithal ikameci büyüme modeli şiddetle benimsenmiştir. Planın başladığı yıl, 1,300 milyon dolar olan ithalat tutarı planın sonunda 2,800 milyon dolarlık ithalat rakamına ulaşmıştır. Beş yıllık bir süre sonunda geline nokta, petrol gelirlerine şiddetle bağımlılık, kırsal kesimden şehirlere kontrolsüz göç, köylerde büyük toprak sahiplerinin, büyük şehirlerde fabrika sahiplerine dönüşmeleri ve orta sınıfın hızla gelişmesinden ibaret olmuştur. Ancak diğer planlarla kıyaslandığında en başarılı planlardan biri sayılmaktadır. Bu dönemde özellikle demir çelik sektöründe, büyük barajların yapılmasında ve diğer sanayi alanlarında yapılan yatırımlar tamamlanmıştır. Ayrıca bu plan tamamen İranlı uzmanlar tarafından hazırlanıp uygulanmıştır. Bir diğer önemli uygulama, Plan ve Bütçe Kurumuna bağlı olarak bölgesel planlama büroları³ kurulmuştur (Musavi, 2006: 95). Bu uygulama ile aşağıdan yukarıya doğru bir planlama sistemine olanak tanınmıştır.

Beşinci Beş Yıllık İmar Planı (1972-1976) amaçları arasında hayat standartlarını ve toplumsal refahı yükseltmek, ödemeler dengesini sağlamak, ileri teknoloji ithalatı ile sanayileşmeye doğru ilerlemek, ekonomideki kapasiteleri kullanarak gerçek iş alanları oluşturmak ve ekonomik büyümenin sürekliliğini sağlamak hususları yer almıştır. Beşinci Planın temel amacı sanayileşme olmuştur. Planın getirdikleri arasında; petrol gelirlerine aşırı bağımlılık, montaj sanayinin yaygınlaşması, uluslararası tekellerle ilişkilerin geliştirilmesi ve iç piyasada söz sahibi olması, ülkenin hızla silahlanması (petrol gelirlerinin artmasıyla silah ithalatı büyük ölçüde

³ Bu Bürolar önce bölge merkezlerinde daha sonra da tüm il merkezlerinde kurulmuştur.

arttı.), toplumsal adaletten uzaklaşması, ülkenin gerçek ihtiyaçları ile stratejik hedefleri arasında uyumsuzluğun ortaya çıkması, toplumun hızla tüketim toplumuna dönüşmesi ve toplumsal kesimlerin kalkınma stratejilerinin içinde yer almaması gibi hususlar söz konusu edilebilir.

Altıncı Beş Yıllık İmar Planı (1977-1981) uygulanmaya geçilmeden 1979 yılında gerçekleşen devrim ile tarihe karışmıştır.

Devrim Sonrası Yıllar: Kalkınma Planları

1980 yılında ilk kez planlama konusu tartışılmaya başlanmıştır. Ancak plan ve planlama konusunda iki ayrı düşünce karşı karşıya gelmiştir. Birinci düşünce planlamayı insanoğlunun ilahi takdire müdahale olarak gördüğünden⁴, bu uygulamayı ret etmiştir (Beheshti, 2004: 148). İkinci düşünce, planlama fikrinin toplum için gerekli olduğunu benimseyip, anayasada öngörülen esasların yerine getirilebilmesi için planlamanın gerekli olduğunu savunmuştur. Sonunda Ayetullah Humeyni'nin 'planlama ülkenin en önemli ihtiyaçlarından biridir. Planlama yapmadan ülkeyi uzun süre idare etmek mümkün değil' sözleri bu sorunu çözmüştür (Beheshti, 2004: 149).

Devrimden sonra, ilk planlama faaliyetleri bağlamında 1981 yılı 'Planlama Yılı' ilan edilmiş ve birinci beş yıllık kalkınma planının (1983-1987) hazırlandığı görülmüştür. Bu dönemde ayrıca 'Ülkenin Planlama Sistemi' adı altında yeni bir uygulamaya geçilmiştir. Bu sistemin başında Rehber ve İslami Şura Meclisi yer alırken hiyerarşik basamaklarını il, ilçe ve bucak planlama şuraları oluşturmuştur. Ancak bu sistemin hazırladığı plan layihası meclis tarafından kanuna dönüştürülememiştir.

Planın onaylanmamasının nedenleri arasında; karar verme mekanizmasının, kalkınma planlarını hazırlayan uzmanlara karşı güvensizliği, devrimin ilk yıllarında devlet aygıtı içerisinde planlama kültürünün gelişmemesi, rakamların tahmini olarak hesaplanması ve verilen kaynakların güvenilir olmaması, kamu giderlerinin tam olarak hesaplanamaması (savaşın ağır faturasından dolayı), sektörler bazında bilgi ve istatistiklerin net olmaması ve sektörler arası planlarda uyumun olmaması gibi konu ve durumlar yer almıştır (Plan ve Bütçe Kurumu, 1998: 39).

⁴ Planlama ilk kez eski Sovyetler Birliğinde Gosplan olarak uygulanmaya konulmuştur. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşına kadar plan ve planlamadan bahseden herkes komünist olarak adlandırılmıştır. Devrimden sonra planlamaya karşı olan akım yine aynı düşünceden beslenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (1989-1993) on yıl plansız geçen bir dönemin ardından Şubat 1990 yılında meclis onayından geçmiştir. Planın temel amacı sekiz yıl süren İran-İrak savaşı nedeniyle meydana gelen tahribatı onarmak olmuştur.

İkinci Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (1995-1999) da plansız geçen bir yıldan sonra (1994 yılı) 1995'te başlamıştır. Bu planda da birinci planda olduğu gibi temel strateji, ekonomide serbestleşme ve özelleştirme politikaları olmuştur. Ancak uygulamada bu husus gerçekleşmemiştir. İkinci Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planının temel amaç, ilke ve politikaları; toplumsal adaleti sağlamak ve toplumun genel kültürünü arttırmak için çabalamak, gerekli insan gücünü yetiştirmek, ekonomik kalkınmayı tarım ekseninde gerçekleştirmek, petrol dışı ihracatı artırmak, verimliliği artırmak çevreyi korumak ve ülkenin tabii kaynaklarından etkin yararlanmak, demokrasiyi ve toplumsal katılımı sağlamak, araştırma ve geliştirme alanlarını güçlendirmek ve ekonomideki özel ve kamu sektörleri arasında dengeyi sağlamak biçiminde olmuştur (Beheshti, 2004: 150).

Üçüncü Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (2000-2004) önceki iki plandan daha kapsamlı ve bütüncül bir özellik taşımıştır. Bu planın hazırlanmasında hükümet, kamuda çalışan uzmanlar ile üniversiteler ve özel sektör uzmanlarının görüşlerinden de yararlanmıştı (Yönetim ve Planlama Teşkilatı, 2001: 127).

2000-2004 dönemini kapsayan Üçüncü Plan, değişimin çok boyutlu ve hızlı bir şekilde yaşandığı, rekabetin yoğunlaştığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişip yaygınlaştığı bir döneme rastlamıştır. Üçüncü plan bu doğrultuda ve değişen iç ve dış koşullara paralel olarak önemli yapısal değişiklikleri içermiştir. Bu anlamda Üçüncü Plan 'Yapısal İyileştirme Planı' olarak adlandırılmıştır (Beheshti, 2004: 150).

Dördüncü Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (2005-2009) ise 'Ülkenin Yirmi Yıllık Uzun Vadeli Strateji Perspektifi (2005-2025)'⁵ çerçevesinde hazırlanmıştır. Bu amaçla 20 yıllık perspektif, dört planlama dönemini kapsamıştır. Her plan dönemi belli bir başlık ile adlandırılmıştır. Sözelimi Dördüncü Plan, 'Bilimsel temelli, adalet eksenli kalkınma ve dünya ile entegrasyon' olarak ele alınırken, Beşinci Plan, 'Ekonomik kalkınmayı, adaleti ve sosyal refahı sağlamak' biçiminde, Altıncı ve Yedinci planlar ise,

⁵Cheshm Andaz-e Boland Moddat-e BistSale-ye Keshvar (1384-1404)

‘Sürekli ve istikrarlı kalkınma ve sosyal adaleti sağlamak’ başlıklarına sahiptir.

Uzmanlara göre, İran’da planlama sisteminin zaaflarından bir tanesi bu planların hiçbirinin uzun vadeli stratejiler çerçevesinde ve birbirlerinin devamı niteliğinde olmamasıdır. Dördüncü planda göze çarpan olumlu nokta, öncelikle ülkenin yirmi yıllık perspektifi çizilerek bu çerçevede dört tane beş yıllık plan hazırlanmıştır. Bu da İran planlama tarihinde bir yenilik sayılmaktadır.

Beşinci Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planı (2011-1015) plansız geçen bir yılın (2010) ardından uygulanmaya konulabilmiştir. Aslında planın bitmesine altı ay kala yeni plan tasarısı meclise sunulmalıdır. Ancak dönemin hükümeti bu hususa gereken önemi vermemiştir. 2010 yılı için dördüncü plan uygulanmaya devam edilmiştir. Beşinci plan uzmanlara göre tamamen ‘GENELCI’ bir plan olup hiçbir rakam içermemektedir. Bu husus uzmanlar tarafından bu plana getirilen en temel eleştiri noktasını oluşturmaktadır. Uzmanlara göre planın planlama dönemi sonunda başarıya ulaşmış ancak bazı rakamsal değerlerle mümkün olmaktadır. Bu plan böyle bir özellikten yoksun bulunmaktadır.

İran’da Uygulanan Planlama Türleri

İran’da uygulanan planları şu şekilde sınıflandırabiliriz (Tofigh, 2006: 16,17,18,19,20);

Ulusal Planlama: Devrimden önceki iki yedi yıllık kalkınma planı dışında, günümüze kadar uygulanan beş yıllık imar ve kalkınma planları bu gruba dahildir.

Sektörel Planlama: Bu çeşit planlama Üçüncü Beş Yıllık İmar Planından sonra yaygınlaşmıştır. Bu planlar genellikle orta vadeli olup, bakanlıklarda ve Yönetim ve Planlama Teşkilatı’nda hazırlanmıştır.

Proje Planlaması: İran’da uygulanan ilk planlar olan Birinci ve İkinci Yedi Yıllık İmar Planları bu kapsama dahil olmaktadır. İlk iki imar planı, projeler toplamından oluşmuş, bütüncül ve kapsamlı bir ulusal plan özelliğinden yoksundur.

Yıllık Program: Yıllık programlar ulusal programların denetimi ve gelişimini gözlemlemek açısından oldukça yararlı sayılmaktadır. Bazı ülkelerde yaygın bir şekilde uygulanan yıllık program, İran’da hiçbir zaman tam olarak uygulanamamıştır. Ancak geçmişte Yönetim ve Planlama Teşkilatı bu programların hazırlanması için bazı çalışmalarda bulunmuştur.

Bölgesel Planlama: Bölgesel planlama, ilk planlama döneminden itibaren yaygın bir şekilde yapılmaktadır. İlk bölgesel

plan 1949 yılında yapılmıştır. Bölgesel planlar bazen orta vadeli ama genellikle uzun vadeli olmuştur.

Amayesh-e Sarzamin: ⁶bu planlama şekli 1967 yılından itibaren uygulanmaktadır. Bu planlamanın amacı, çeşitli bölgelerin imkan, kaynak ve yeteneklerini etkin bir şekilde kullanmaktır. Dördüncü Beş Yıllık Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Planının altıncı bölümü bu konuya ayrılmıştır. Bir çeşit bölgesel planlama sayılmaktadır.

Uzun Vadeli Stratejik Plan: İran'da bu çeşit planlama eskiden beri enerji, demir çelik ve ulaştırma gibi bazı sektörler için yapılmıştır. Ayrıca Yönetim ve Planlama Teşkilatı tarafından da tüm ekonomi için yapılan bir planlama şekli olmuştur. Bunlardan bir tanesi 1997-2016 yılını kapsayan 'Petrol Gelirlerine Dayanmayan Bir Ekonomi' planıdır. Bir diğeri, İran 2021 Projesi (Tarh-e İran 1400) adını taşımaktadır. Son örneği de 'İran 2025 Perspektifi' adı altında yapılmıştır.

İran'da Uygulanan Planların Özellikleri

İran'da uygulanan planların özellikleri iki ayrı döneme ayrılarak değerlendirilmelidir. 1979 yılından önce ve sonra olarak ayrıştırılabilecek dönemlerde ilkin dikkati çeken husus, 1979 devrimi öncesi ekonomik büyüme temel amacının sağlanmasındaki hedef ve gerçekleşmenin bağımlılık yaratan döngüsel özelliğidir. İkinci dönem olan ve 1979'dan sonra hazırlanan planlarda ise strateji ve politikalar önceki dönemin eleştirilerine tepkisel davranışlar olarak yükselmekte sözcüleri tarıma önem vermek ve idari yapıyı değiştirmek hedefiyle iç içe yürümektedir. İki dönemin temel özellikleri şu şekilde belirtilebilir:

1979 Devriminden Önce: Devrim öncesinde uygulanan planların genel ve ortak özelliklerine bakacak olursak tüm planlarda ekonomik büyüme, temel amaç olarak görülmektedir ve ithal ikameci model, temel ve baskın sanayileşme stratejisi olarak benimsenmiştir. İthal ikameci modelin uygulanması sonucunda, işsizlik artmış ve yerel imkan ve kaynaklardan daha az yararlanmaya başlanmıştır. Gelir dağılımında denge bozulmuş ve el sanatları yok olma ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca yerel işgücünü hesaba katmayarak, ileri teknoloji ithal edilmiştir. Petrol gelirlerine ana gelir kaynağı olarak bel bağlanmış ve uluslararası mali kuruluşlara artarak bağımlı hale gelinmiştir. Tarım sektörü ya tamamen unutulmuş veya yeteri kadar ilgi gösterilmemiş haldedir.

⁶National Spatial Planning.

İran İslam Cumhuriyeti Dönemi: Devrimden sonra uygulanan beş yıllık kalkınma planlarında izlenen strateji ve politikalara bakacak olursak; devrimden sonraki ilk yıllar ekonomik alanda hızlı bir devletleşme (kamulaştırma) ve birinci beş yıllık kalkınma planının uygulanmasıyla beraber özelleştirme çabalarının başlamış olduğu görülmektedir. Bu dönemde ekonomik büyümenin kalkınma planlarında temel hedef olma özelliği korunmuş, ayrıca ithal ikameci modelinin uygulanması sürdürülmüş ve onun paralelinde ihracatı artırma politikaları uygulanmıştır. Petrol gelir kaynaklarına ana gelir kaynağı olarak bel bağlamaya devam edilmiş ve dış borca (özellikle birinci planda) yönelmiştir. Aslında tüm kalkınma planlarında, petrol gelirlerine bağımlılığı azaltma konusuna önem verilmiş ise de uygulamada bu husus pek mümkün olmamıştır. Tarım sektörüne ise oldukça fazla önem verilmiş ve özellikle ikinci kalkınma planında tarım eksenli bir ekonomik büyüme öngörülmüştür. Son olarak kamu yönetiminde ve ülkenin idari yapısında değişimin gerekliliği vurgulanmıştır.

Yönetim ve Planlama Teşkilatı

İran'da Yönetim ve Planlama Teşkilatı iki eski kurum olan 'Plan ve Bütçe Kurumu'⁷ ve 'İdari İşler ve İstihdam Kurumu'⁸ birleşmesiyle oluşmuştur.

Plan ve Bütçe Kurumu'nun tarihsel gelişiminin ayrıntılarına bakıldığında, ilk olarak, 1937 yılında imar faaliyetlerini koordine etmek, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamak amacıyla planlar hazırlamak için 'Ekonomi Şurası'nın kurulduğu görülmektedir. 1946 yılında aynı amaç doğrultusunda 'Yüksek Planlama Komisyonu'⁹ oluşturulmuş olup Komisyon 1948 yılında Birinci Yedi Yıllık İmar Planını hazırlayıp meclise sunmuştur. Aynı yıl planlama faaliyetlerinin tek elden yürütülmesi amacıyla 'Planlama Genel Müdürlüğü', sonra 'Geçici Planlama Kurumu' ve nihayet 1949 yılında 'Planlama Kurumu' kurulmuştur. Üçüncü Beş yıllık İmar Planın mecliste onaylanmasıyla birlikte, Planlama Kurumunun yapısı değiştirilerek başbakanlığa bağlanmıştır. Ayrıca bütçenin hazırlanması da bu kurumun görevleri arasında yer almıştır. Bu tarihten itibaren kurumun adı Plan ve Bütçe Kurumu olarak anılmaya başlanmıştır.

İllerde Plan ve Bütçe Bürolarının kurulması, devrimden önceye ve Beşinci Beş Yıllık İmar Planın başlaması ve çeşitli

⁷ Sazeman-e Barname ve Budjeh

⁸ Sazeman-e Umur-e Edari ve Estekhdami-ye Keshvar

⁹ Heyet Ali-ye Barname

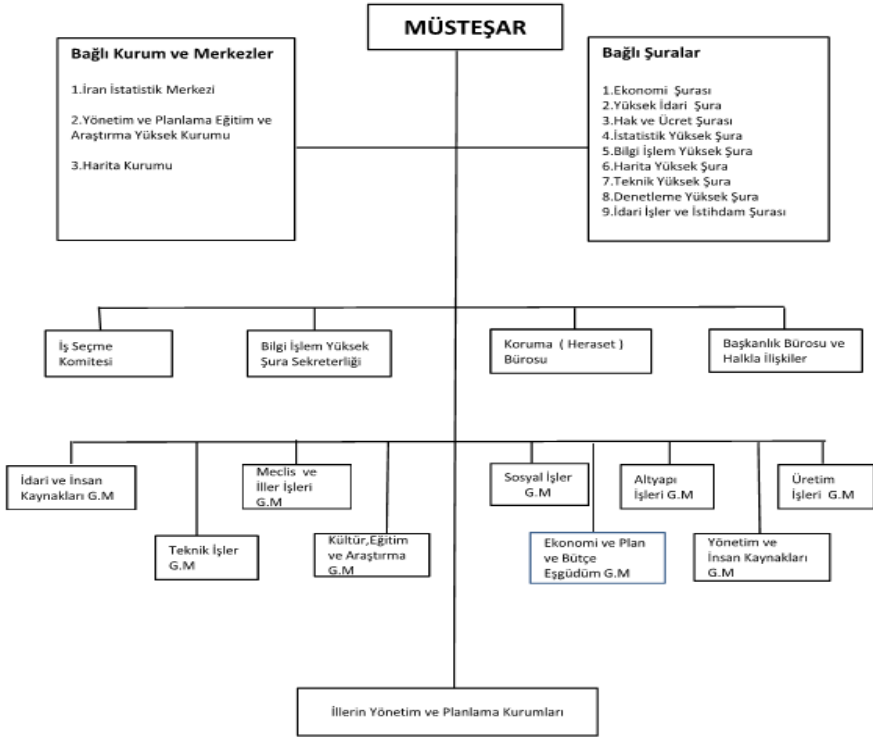
bölgelerde imar faaliyetlerinin uygulamaya konulması ile aynı tarihe denk gelmiştir. Beşinci Beş Yıllık İmar Planında, her ilin ve bölgenin imkan ve olanaklarını araştırmak ve tespit etmek amacıyla her il için beş yıllık imar planları ‘İlin Kalkınma Planı’ adı altında hazırlanmaya başlanmıştır. Bu adım bölgesel planlama adına yapılan ilk faaliyet olmuştur. 1973 yılına gelindiğinde hemen hemen tüm bölgelerin Plan ve Bütçe Büroları kurulmuştur.

Devrimden sonra yeni düzenin oluşması ve yerleşmesi ayrıca sürekli değişen hükümetler, kurumun başındakilerin sürekli değişmesine neden olmuş ve faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. 1984 yılında kurum Plan ve Bütçe Bakanlığı olarak faaliyetine devam etmiştir. Bu dönemde serbest ekonomiyi savunan güçlü bir kadro oluşmaya başlamıştır. Bu ekip daha sonra dönemin ekonomi kurmayları ile uyum içinde çalışarak bakanlığın tekrar Plan ve Bütçe kurumuna dönüşmesini sağlamıştır. Aynı kadro İran- Irak savaşının bitmesiyle serbest ekonomiye geçiş için çalışmalara başlamış ve bu husus kalkınma planlarında da yer almıştır. Ancak uygulanan kalkınma planlarında öngörülen hedeflere ulaşamamıştır. Uzmanlar tarafından başarısızlık nedenlerinden en önemlisi planlarda öngörülenlerle ekonomi ve siyasal gerçekler arasında uyumun olmaması gösterilmiştir.

İdari İşler ve İstihdam Kurumu ise 1955 yılında Personel Kurumu’nun Maliye Bakanlığı’na bağlı olarak kurulmasının ardından 1958 yılında Hizmetler Kurumu olarak adı değişmiş ve aynı yıl Maliye Bakanlığından ayrılarak Başbakanlığa bağlanmıştır. Bu kurum daha sonra ‘İdare Yüksek Şura’¹⁰ ile birleştirilmiştir. Hem devrimden önce hem de devrimden sonra kurumsal yapısı ve görevleri sürekli değişikliğe uğramıştır (Yönetim ve Planlama Teşkilatı, 2001: 167).

¹⁰ İdare Yüksek Şurası Bakanlar Kurulunun 30600 no ve 1961 tarihli kararname ile kurulmuştur.

Tablo1: Yönetim ve Planlama Teşkilatının Örgütsel Şeması

Kaynak: Yönetim ve Planlama Teşkilatı, 2003: 245

Yüksek İdari Şura, Mart 2000 yılında kamu yönetiminde birlik ve beraberliğin sağlanması ve planlama ile ilgili faaliyetlerin tek merkezde toplanması amacıyla yukarıda adı geçen iki kurumu görev, yetki ve sorumluluklarını, insan gücü ve tüm maddi olanaklarıyla birleştirmiş, adının da 'Yönetim ve Planlama Teşkilatı' (bkz. Tablo 1) olarak değişmesini kararlaştırmıştır (Yönetim ve Planlama Teşkilatı, 2001: 241).

Yönetim ve Planlama Teşkilatının Görevleri

Yönetim ve Planlama Teşkilatının birçok görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bunların en önemlileri; planlama, bütçeleme ile gözetim ve denetimdir. Planlama, Hükümet tarafından belirlenen amaçlar doğrultusunda kalkınma planları ve yıllık programlar hazırlamak görevi iken bütçeleme kapsamında, bütçeleme genel strateji ve politikalarını Ekonomi Şurası'na önermek ve ilgili kurumlar ile beraber yıllık bütçeyi hazırlamak asıl sorumluluk alanlarını oluşturmaktadır. Gözetim ve Denetim görevi ise, kalkınma

planlarının ve yıllık programların uygulanmasını izlemek ve denetlemek olarak belirtilebilir. Teşkilatın diğer görevler arasında teknik işler, istihdam ile ilgili faaliyetler, Devlet Teşkilatı ile ilgili faaliyetler, ademi merkezîyetçilik ilkesi ve devlet teşkilatının ıslahı ile ilgili konular yer almaktadır.

Yönetim ve Planlama Teşkilatının Bugünkü Durumu

Uzun bir geçmişe sahip olan Yönetim ve Planlama Teşkilatı, Temmuz 2007’de dönemin cumhurbaşkanı Ahmedî Nejad tarafından uzmanlara göre aceleyle verilmiş bir karar ile feshedilmiştir. Yönetim ve Planlama Teşkilatı ile ilgili değişiklikler 2006 yılından itibaren tartışılmaya başlanmış ve ilk adım İllerin Yönetim ve Planlama Bürolarının valiliklere katılımı ile atılmıştır. Konu ile ilgili tartışmalar devam ederken, hiç kimse bu konunun bu kadar kısa bir süre içerisinde bu şekilde sonuçlanacağını tahmin etmemiştir.

Dönemin cumhurbaşkanı Ahmedî Nejad, Nisan 2007’de cumhurbaşkanı birinci yardımcısı, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Müsteşarı ve ülkedeki tüm valilere hitaben yayınladığı bir yönerge ile ‘İllerin Yönetim ve Planlama Bürolarının valiliklere katılması hususunu’ bildirmiştir. Yönerge Anayasanın 126. maddesine¹¹ (Mansur, 2006: 85) istinaden yapılmış ve tam metni aşağıda verilmiştir (www.irna.ir, 31.05.2007):

1-Mart 2007 İllerin Yönetim ve Planlama Büroları, ilgili illere katılacaktır, 2-İllerin Yönetim ve Planlama Bürolarının müdürleri valinin önerisi ve içişleri bakanının hükmü ile ‘Planlamadan sorumlu vali yardımcısı’ unvanı ile görev yapacaklardır, 3-İllerin Yönetim ve Planlama Bürolarının tüm kanuni ve hukuki yetkileri valiliklere devrolacak ve valiler ‘İlin Planlama ve Kalkınma Şurası Başkanlığı’¹² görevini üstlenecektir ve 4-Paralel daireler ve bölümler, yeni yapıda tanımlanıp birleşecektir.

İllerin Yönetim ve Planlama Bürolarının dağılmasına müteakiben, Temmuz 2007’de Yönetim ve Planlama Teşkilatı da ortadan kaldırılmıştır. Yüksek İdari Şura Cumhurbaşkanı başkanlığında 9 Temmuz 2007 tarihinde 133. toplantısında aşağıdaki

¹¹ Anayasanın 126. maddesi: Plan ve Bütçe, İdare ve İstihdam ile ilgili faaliyetler direkt cumhurbaşkanı görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır. Cumhurbaşkanı kendi iradesiyle bu görevleri başkasına devredebilir.

¹² Reyis-e Şura-ye Barnamerizi ve Tosee-ye Ostan

kararı onaylamıştır. Karar kısaca şu şekildedir,¹³“Cumhurbaşkanı birinci yardımcısı, ‘Ekonomik ve Bilimsel Politikaları Denetleme ve Eş güdümlene Müsteşarlığı’,¹⁴ ‘Cumhurbaşkanlığı Stratejik Denetleme ve Eş güdümlene Müsteşarlığı’,¹⁵ ve ‘Yönetim ve Planlama Teşkilatı’ ve ona bağlı tüm kurum ve kuruluşlar, tüm görev, yetki, sorumluluk, mal varlığı, kaynak ve insan kaynakları ile birleşmesi ve iki yeni müsteşarlık olan ‘Cumhurbaşkanlığı Kalkınma, Yönetim ve İnsan Kaynakları Müsteşarlığı’¹⁶ ve ‘Cumhurbaşkanlığı Planlama ve Stratejik Denetleme Müsteşarlığı’,¹⁷ adı altında faaliyet göstereceklerdir.”

Aynı belgede bu kararın gerekçeleri şu şekilde açıklanmıştır: ‘İran 2025 Perspektif’ belgesinde öngörülen hedeflere ulaşmak, hükümetin genel politikaları ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı doğrultusunda ve ‘idari yapının ıslahı, verimliliğin artırılması, idari yolsuzlukların önüne geçilmesi, devletin küçültülmesi, işlerin suretle yapılması, bürokrasinin azaltılması ve ...’.

Ahmedi Nejad hükümetine muhalif bazı görüşlere göre; İran ekonomisinde ekonomi bakanlığı, merkez bankası ve Yönetim ve Planlama Teşkilatı önemli rol oynamaktadır. Planlama Teşkilatı bağımsız bir kurum olarak devletin harcamalarını denetleme yetkisine sahip olmuştur. Özellikle petrol gelirlerinde meydana gelen artış dönemlerinde, hükümetin Yönetim ve Planlama Teşkilatının devlet harcamalarında denetimini azaltmak için bu kurumun konumunu zayıflatmak ve etkisini azaltmak yoluna gitmiştir.

Son yıllarda özellikle bütçe tasarılarının sürekli meclise geç sunulması konusu, Yönetim ve Planlama Teşkilatının var olma zorunluluğu tartışmalarını yeniden alevlendirmiştir. Cumhurbaşkanı Ruhani seçim faaliyetlerinde kurumun yeniden faaliyete geçirilmesi konusunda vaatlerde bulunmuştur. 2013 yılında Ruhani’nin Cumhurbaşkanlığına seçilmesinden sonra ilk yüz gün için vaat ettiği icraatlarından biri olan Yönetim ve Planlama Teşkilatı’nın yeniden kurulması için faaliyetlere başlanmıştır. Nitekim Kasım 2014’te Yüksek İdari Şura toplantısında bu kurumun yeniden örgütlenmesi için gereken kararlar alınmış ve cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. Böylece eski bir kurum olan Yönetim ve

¹³ Cumhurbaşkanı İdari Yüksek Şura tarafından, cumhurbaşkanlığına ve Yönetim ve Planlama Teşkilatına hitaben yazılan 19-1/5606 nolu ve 15.07.2007 tarihli resmi idari belge.

¹⁴ Muavinet-i Nizaret ve Hamahangi bar Siyasethaye İktisadi ve İlmi

¹⁵ Muavinet-i Hamahangi ve Nizaret-i Rahbordi Nehad-e Riyaset-e Cumhuri

¹⁶ Muavinet-i Tosee, Modiriyet ve Sarmaye-ye İnsani Reyis cumhur

¹⁷ Muavinet-i Barnamerizi ve Nizaret Rahbordi Reyis cumhur

Planlama Teşkilatı yeniden faaliyete başlamıştır. Uzmanlara göre bu kurumun daha etkin ve verimli olabilmesi için yapısında, görev ve sorumluluk tanımında ciddi bir değişiklik yapılması gerekmektedir.

Sonuç ya da Az gelişmiş Ülkelerde Planlama ve Kalkınma İlişkisi: Bağımlılığa Giden Yol

İran İslam Cumhuriyeti'nde planlama başlıca iki dönemde incelenebilir. İlk dönem 1924 yılından 1979'a kadar olan 55 yıllık süreyi kapsar. İkinci dönem ise 1979 devriminden günümüze kadar gelmektedir. İki dönemin temel özelliği planlama konusunda zihniyet, kavram ve kurumların bocalaması olarak değerlendirilebilir. Gereklilik/zorunluluk ve uygulama noktasındaki karmaşa ortak özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunda küresel gelişmeler ile ulusal uyum ve karşıtlık çabası, bir diğer deyişle bağımlılık-bağımsızlık çabaları etkili olduğu kadar içeride iktisadi, toplumsal ve siyasal gelişmelerin istikrarsızlığı ve mutata ivedili hal de etkili olmuştur.

Dönemlerin kalkınma ve planlama kavramları etkisinde geçirilen yıllar olduğu bilinmektedir. Ancak süreç aynı kavram ve çabaların bağımlılıkla sonuçlanan ve onu kırmaya çalışan karşıt güç ve aktörlerle yoğun geçen bir savaşıma sahne olduğunu da gösterir. Bu noktada henüz İkinci Dünya Savaşı sırasında başlayan gelişmeler gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim bu amaçla ABD'ye dönüldüğünde, yapılan teknik yardımların resmi olarak 'işbirliği' biçiminde adlandırıldığı görülmektedir. Bu anlamda ilk teknik işbirliği 1939'da Latin Amerika hükümetleriyle gerçekleştirilmiştir. Bu hükümetlerin de talepleri sonucu ABD'nin, dış siyasetinde bölgenin önemini artmasına paralel olarak, çeşitli alanlarda teknisyen, idareci ve danışman göndermiş ve burs ve eğitim olanakları sağlamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla yardımların organizasyonu ile görevli geniş katımlı bir bakanlıklararası komite (Bakanlıklararası Teknik ve Kültürel İşbirliği Komitesi, (Interdepartmental Committee on Scientific and Cultural Cooperation) oluşturulmuş ve Başkanlığını Dışişleri Bakanlığının yaptığı Komite, 1950'de, 'Point 4 Programı'nı yürütecek olan Teknik İşbirliği İdaresi ile birleştirilmiştir. Komite faaliyette bulunduğu süre boyunca teknik yardım programlarında görülen müşavir yabancı uzman gönderilmesi gibi işlevler de üstlenmiş bulunmaktadır (Karal, 1962: 21).

İşte 24 Haziran 1949 tarihinde ABD Başkanı Truman tarafından açıklanan gelişmemiş ülkelere yönelik teknik yardım içeren bir program, Point IV, bu anlamda önemli bir gelişmedir. Bu programla birlikte teknik yardım, dış politikanın bir aracı haline gelmiştir. Teknik yardım kapsamında ihtiyaç duyulan, teknik bilgi

transferi, proje ve danışmanlık hizmetleri ve teknik eleman yetiştirilmesi ve eğitimi olup, yardım veren ülke, az gelişmiş ülkeye (AGÜ) bu başlıklarda harcama yapması için fon sağlamaktadır. 1970'lere gelindiğinde teknik yardım toplam dış yardımlar içinde % 20'lik bir dilime kadar ulaşmış durumdadır (Başak, 1977: 31-32 ve 38)

Bu çerçevede anılan Point IV (Dördüncü Nokta) programının amacı kırsal bölgelerde yaşayan insanların, ileri teknoloji sayesinde, kendilerine daha iyi ve eksiksiz bir yaşam koşulları edinmelerini sağlamak olarak ifade edilmektedir. Ne var ki, bu program aynı zamanda, ABD'nin dış ekonomik politikasında yeni ve etkili bir döneme geçildiği anlamını da taşımaktadır. Nitekim Başkan Truman da 21 Ocak 1950 tarihli New York Times nüshasında, “böylece insanoğlu, tarihte ilk kez, bilgi ve becerilerini başka insanların acısını dindirme yönünde tasarrufla bulunuyordu” diyerek programın önemini vurgulamaktadır (Amuzegar, 1966: 1). Karal'a göre, Truman'ın fikirleri yeni olmamakla beraber, bazı yeni tarafları da yok değildir: “Bir kere teknik yardımı Amerikan milli siyasetinin bir parçası seviyesine yükseltmiştir. Ayrıca iktisadi kalkınma bir bütün olarak görülmektedir. Yardım, AGÜ'ler halkının kendi kendilerine yardım etmelerini sağlayacak müşterek bir çalışma telakki edilmektedir. Nihayet Point 4, teknik yardım hizmetlerinin mümkün oldukça BM Teşkilatı vasıtasıyla yürütülmesini uygun görmektedir.” (Karal, 1962: 25-26). Drucker da Truman'ın konuşması hakkında şunları vurgulamaktadır: “Başkan Truman 1950 tarihli Point 4 (AGÜ'lere yapılacak teknik ve ekonomik yardım) konuşmasıyla dünya çapında ekonomik kalkınmayı ABD'nin üstlendiği bir yükümlülük olarak ilan ettiği zaman yaşanan heyecan ve coşkunun büyüklüğünü bugün tasavvur edebilecek pek az kimse vardır. On yıl sonrasında Başkan Kennedy, Latin Amerika'nın on yıl içinde yoksulluktan kurtarılmasını sağlayacak İlerleme için İttifak (Alliance for Progress: bu ülkelere dönük ABD ekonomik kalkınma programı) 'ı dünyaya ilan ettiği zaman da aynı ölçüde coşku yaşandı.” (Drucker, 1993: 143).

Bu programın İran'da 1950–1965 yılları arasında uygulandığı bilinmektedir. Uygulamanın ayrıntılarına bakıldığında Programın öngördüğü gelişmelerin bağımlılığı artırıcı özellikleri daha belirgin hale gelmektedir: Bu program doğrultusunda başlangıçta İran için hedeflenen 270 projeden 77'si tamamlanırken, 4 projeye hiç başlanmamıştır. Bir başka ifade ile İran'da Point IV programı doğrultusunda hedeflenen projelerin yaklaşık % 30'u hayata geçirilirken, sadece yaklaşık % 1'ine başlama olanağı bulunamamıştır.

Diğer projeler ise ya yarım bırakılmış ya da transfer edilmiş veya bir başka projeye eklenmişlerdir. Tamamlanan projeler arasında madencilikten tarıma, sulamadan toplum merkezlerine, kırsal alan geliştirmeden baraj inşasına, hukuki düzenlemelerden ormancılığa, demiryollarından çeşitli sanayi kuruluşlarına değin çok sayıda proje bulunmaktadır. Bunlar, programın ülkedeki önemini göstermesi açısından dikkat çekici kimi örneklerdir. Point IV programının öngördüğü yardımın ayrıntıları aşağıdaki gibidir (Amuzegar, 1966: 270–275 ve 9, 28, 41, 57, 75, 99, 115, 148, 173, 189, 209 ve 237):

✓ Değişen toplumda çözümlenen eski sorunlar ve ortaya çıkan yeni sorunlar arasındaki yarış, ilerlemenin gidişatını ve yürütülen politikanın etkililiğini veya bu ilerlemenin programını belirler.

✓ Dış teknik yardım amaçlı bir programın etkililiği ancak yardım alanın daha önce kolayca ya da kendi başına çözemediği sorunlara getirdiği çözümlerin sayısı ile ölçülebilir. **(Çözümleme)**

✓ Dış teknik yardımın etkililiği şunların tümüne bağlıdır: 1) Yardımla amaçlanan hedeflerin berraklığı ve 2) bu hedeflere karşı gösterilen iç direnç. **(Tüm insanlara yönelik şeylerin programı)**

✓ Dış teknik yardımın başarısı, müttefikler arasındaki, yerel kalkınma sürecinde daha önce bilinmeyen sorunları teşhis etme ve/veya daha önce bilinmeyen çözümler üretme yeteneğine bağlıdır. **(Doğru teşhis ve etkili tedavi)**

✓ Dış teknik yardım geliştirmekte olan bir ekonomiye gereken atılımı ancak açık, spesifik, tercihen uzun erimli, iyi işleyen bir plan eşliğindeki hedeflerle, bu hedeflerin özellikleri yardım alan ve yardım veren arasında ortaklaşa belirlenmiştir, sağlanabilir. **(Planlama ve öncelikler)**

✓ Ekonomik kalkınma amaçlı dış teknik yardım doğrultusunda hazırlanan bir programın etkililiği 1) aynı doğrultudaki amaçları benimseyen, ussal ve uygun ekonomik kalkınma planı ve 2) programın tüm iç kalkınma çabaları ile olan oransal karşılığına bağlıdır. **(Teknik yardım ve iç plan)**

✓ Dış teknik yardım eşliğinde etkili bir atılım yapabilmek için yardım alan ülkenin de sorumlulukları bulunmaktadır, ülkenin kesinlikle; 1) teknik yardımın ekonomik büyüme sürecindeki rolünü tüm olanakları ve kısıtları ile birlikte anlamalı, 2) böyle bir yardıma gerçekten ihtiyaç hissetmesi ve 3) bu tip bir yardımı candan davet ediyor olması gereklidir. **(İşbirliği)**

✓ Yardım alan ülkenin mevcut sosyo-ekonomik düzendeki (örneğin, değerler, davranışlar ve kurumlar) baskın unsurları teknolojik değişime düşmanlarsa ya da şüphayle

yaklaşıyorlarsa, dış teknik yardım genellikle etkisiz olacaktır.

(Alınan yardımın kapasitesi)

✓ Dış teknik yardımın etkililiği çok da fazla yardım verenin zenginlik ve teknolojik üstünlüğüne bağlı değildir. Yardım verenden mucizeler beklenmemelidir. **(Yardımın arz yeteneği)**

✓ Dış teknik yardım doğrultusunda hazırlanan bir programın başarısı sadece onun mutlak etkili yönetimine değil, fakat daha da önemlisi, yerli ülkedeki yönetimin temsil edilme özelliğine bağlıdır. **(Point IV örgütlenmesi ve yönetimi)**

✓ Dış teknik yardımın bir programın etkililiği, bir işlev olarak uzmanların ve teknisyenlerin sadece eğitim kariyerlerine, profesyonel deneyimlerine ve kişisel niteliklerine bağlı olmayıp, onların aynı zamanda deniz aşırı görevlerdeki ek niteliklerine de bağlıdır. **(Yardımcı türü ve kalitesi)**

✓ Son tahlilde, dış teknik yardım kapsamındaki bir programın başarısı, ev sahibi ülkenin kalkınma programları ile bütünleşmesini sağlayacak içeriğe bağlıdır, bu içerikse, yerel çevrenin bütünleşme yaklaşımına, tekniğine ve yöntemlerine bağlıdır. **(Yardımın özümsemesi)**

Görüldüğü gibi Dördüncü Nokta (Point 4) programı tasarımı ve yürütüldüğü biçimiyle yeni dönemin bağımlılık anlayışını sergilemektedir. Sweezy'ye göre de bu program, "... gerçekçi olarak bakıldığında Amerikan emperyalizmine bir destek ve daha çok gelişmesi için bir uyarıcı olduğu açıkça görülmektedir." Truman'ın 24 Haziran 1949 tarihli Kongre mesajında bu saptamanın yapılabilmesini olanaklı kılan unsurlar şu şekilde saptanmaktadır; (Sweezy, 1975: 52-54)

Birinci olarak 'teknik yardımın' temel amacı 'sermaye yatırımının verimli olacağı şartlar yaratmak(tı.) İkinci olarak geri ülkelere İthalat-İhracat Bankası, Gelişme ve Onarım Enternasyonal Bankası gibi genel kuruluşlar tarafından yatırılan sermayenin yanında, 'özel servet kaynakları, gereken sermayenin önemli bir kısmını sağlamak üzere, desteklenmelidir. Üçüncü olarak bu destek her ihtimale göre, Truman'ın iki türde önerdiği 'yeni tertipler' şeklinde olacaktır: 1) Amerikan sermayesine eşit ve aleyhte olmayan muamele öngören özel antlaşmalar, 2) Yabancı yatırımın özel risklerine karşı, yatırımlara hükümetin güvence tanınması. Bu 'göze çarpıcı ve yeni, bir program' olabilir ama hedefi, geri ülkelerde dengeli bir gelişme sağlamak değil, Amerikan dış yatırımlarını korumak ve desteklemektir. Ya da yabancı yatırımların bundan sonra geri ülkelerde dengeli bir gelişme sağlayacağını mı kabul edeceğiz? Öyle sanıyorum ki 4.Nokta'nın en ateşli

savunucuları bile, özel yatırımın dolaysız sonuçlarıyla ilgili böyle bir tavır almaya hazır değildirler. Amerikan sermayesinin dengeli bir ekonomik gelişmenin gerektirdiği mal ve hizmetlerin üretimine harcanacağını ummuyorlar. Daha doğrusu, böyle bir şey istemiyorlar. Onlar, Amerikan sermayesinin öncelikle, ABD'nin gereksinmelerini karşılmasını, sermayenin Amerikan ekonomisinde büyük ölçüde gereksinen ham ve yarı mamul maddelerin üretimine yatırılmasını istiyorlar. Bu kadarı, Truman hükümetine sunulan, sırayla Rockefeller ve Paley denetiminde, geri ülkeler ve hammadde politikasının saptanması amacıyla hazırlanan iki ana raporda -Ortakların Gelişmesi ve Özgürlüğün Temelleri- açıkça görülmektedir. Paley raporunda açıkça belirtilen Point 4 teorisine göre, yabancı sermaye geri ülkelerin hammadde kaynaklarını geliştirirken, onlara dengeli bir gelişme olanağı vermiş olacaktır. Madenlerin gelişmesi ve ihracat için geniş üretim, az gelişmiş ülkelere büyük fırsatlar sağlamaktadır. Hükümet gelirlerinin ve yabancı döviz kaynaklarının büyük bir kısmını maden gelirleri oluşturmaktadır ki, bunlar ülkenin gelişme programına mali temeller sağlayabilir (Özgürlüğün Temelleri, Cilt 1, s. 61).

İşte böylesi bir süreçte yaşanan gelişmeler İran'ı topyekün kuşattığı gibi planlama olgusu da kavramsal, kurumsal ve düzenlemeler bakımından bunlardan etkilenmiş ve 1979'a böylece gelinmiştir. 1979 sonrası dönem ise yeniden imar ve inşa amacıyla kendi kaynaklarına ve kısıtlamalara dayanma zorunluluğu içinde geçmiş ve ideolojik zorlamalar ve alt üst oluşlarla ilerlemiştir. İran bir az gelişmiş ülke kategorisinde yer alan ülke olarak planlama ve kalkınma sancılarını yaşamış ve bağımlılık-bağımsızlık eksenindeki gelişmelerden etkilenmiştir. Önümüzdeki süreçte ise, uluslararası ambargoların kaldırılması ve yeni döneme uyarlanma konusunun ülkenin başlıca gündemini oluşturacağı ifade edilebilir.

Kaynakça

Ahin, Tahereh (2009), *İran İslam Cumhuriyeti'nde Kamu Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Ahin, Tahereh (2010), "*İran Kalkınma Planlarında Teknoloji Politikalarının Yeri*", Kamu Yönetimi ve Teknoloji, KAYFOR 2010, s.200-210.

Amuzegar, Jahangir (1966), *Technical Assistance in Theory And Practice, The Case Of Iran*, Frederick A. Praeger, Inc., Publishers, USA.

Başak, Zafer Z. (1977), *Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri Türkiye 1960-1970*, HÜ Yayınları.

Beheshti, Mohammad Bagher (2004), *Tooseye Egtesadiye İran*, Entesarate Daneşgahe Tabriz, Tabriz1383 (İran'ın Ekonomik Kalkınması, Tebriz Üniversitesi Yayınları, Tebriz).

Beheshti, Mohammad Bagher (2005), *Barnamerizi ve Modiriyat-e Toosee*, Entesarat-e Moasseseye Aaliye Amuzeş ve Pajuheş Modiriyet ve Barnamerizi, Tahran 1384 (Kalkınma Yönetimi ve Planlaması, Yönetimve Planlama Eğitim ve Araştırma Yüksek Kurumu Yayınları, Tahran).

Drucker, P.F. (1993), *Yeni Gerçekler*, çev. B. Karanakçı, TİBKY, 3.baskı, Ankara.

Ebtehaj, Abolhasan (1992), *Khaterat-e Abolhasan Ebtehaj, Entesarat-e elmi*, 2 Celd, Tehran 1371 (Abolhasan Ebtehaj'ın Anıları, iki cilt, İlmi Yayınlar, Tahran).

Karal, Gülgün (1962), *Teknik Yardım Programları ve Türkiye'de Teknik Yardımın İdaresi*, TODAİE, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara.

Mansur, Cihangir (2006), *Ganun-e Esasiye Cumhuriye Eslamiye İran, Entesarat-e Doran*, Tehran 1385 (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Doran Yayıncılık, Tahran).

Musavi Shahroudi, Seyed Mohammad (2006), *Barnamerizi*, Tehran 1385.(Planlama, Tahran).

Plan ve Bütçe Kurumu (1998), *Sabege-ye Barnamerizi Dar İran*, Entesarat-e Sazeman-e Barname ve Bütçe, Tehran 1377 (İran'da Planlamanın Geçmişi, Plan ve Bütçe Kurumu Yayınları, Tahran).

Sweezy, Paul (1975), *Yüzyıl Sonra Komünist Manifesto*, çev. O. Göçmen, Yücel Yayınları.

Tabesh, Ahmet (2004), *Andişe-ye Toosee ve Barnamerizi Dar İran ve Çegunegi-ye Teşkile Sazemane Barname*, Entesarat-e Sazeman-e Modiriyet ve Barnamerizi-ye keşvar, Tehran 1383 (İran'da Kalkınma ve Planlama Düşüncesi ve Planlama Teşkilatının Oluşma Şekli, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, Tahran).

Tofigh, Firouz (2006), *Barnamerizi Dar İran ve Çeşmandaz-e Ayande-ye An*, Entesarat-e Moasseseye Aaliye Amuzeş ve Pajuheş Modiriyet ve Barnamerizi, Tehran 1385 (İran'da Planlama, Yönetim ve Planlama Eğitim ve Araştırma Yüksek Kurumu Yayınları, Tahran).

Yönetim ve Planlama Eğitim ve Araştırma Yüksek Kurumu (2005), *Mecmue-ye Magalat-e Hemayeş-e Siyasetha ve Modiriyate Barnamehaye Roşd ve Toosee Dar İran*, Celde Panjom: Modiriyat ve Barnamerizi-ye Toosee, Tehran 1384 (İran'da Kalkınma ve Gelişme

Planlarının Politikaları ve Yönetimi adlı konferansta sunulan makaleler, Beşinci cilt: Kalkınma Yönetimi ve Planlaması, Tahran).

Yönetim ve Planlama Teşkilatı (2001), *Amalkarde Dowlet (1376-1380)*, Entesharat-e Sazeman-e Modiriyat ve Barnamerizi Keşvar, Tehran 1380 (Hükümetin İcraat Raporu (1997-2001), Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, Tahran).

Yönetim ve Planlama Teşkilatı (2003), *Sazeman-e Modiriyat ve Barnamerizi Keşvar ve Pişineye Tarikhiye An*, Entesharat-e Sazeman-e Modiriyat ve Barnamerizi Keşvar, Tehran 1382 (Yönetim ve Planlama Teşkilatı ve Örgütsel Yapısının Tarihçesi, Yönetim ve Planlama Teşkilatı Yayınları, Tahran).

